

Ruslar Bizans'ın Peşinde – İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)

Fatih Ünal

İstanbul, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, 1.basım, 2015, 232 sayfa, ISBN 978-605-5857-41-7

Sümevra Ayşe ÇALIŞIR*

Ruslar Bizans'ın Peşinde isimli bu çalışmada Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün kuruluşundan, yapısından, Balkanlar'dan Ortadoğu'ya kadar Osmanlı coğrafyasında taşınabilir eski eserlerin tespit ve toplanması için Bizans tarihi bakımından kıymetli tarihi eserler bulunan eski kültür merkezlerine yapılan keşif gezilerinden bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra bazı

* Öğr. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih bölümü, İstanbul,
smyrclsr@gmail.com

ülkelerdeki kazı çalışmaları, Osmanlı döneminde camiye çevrilmiş olan Bizans kilise ve manastırlarında yapılan araştırmalar ele alınmıştır (s.10).

Eserin müellifi Fatih Ünal 1968 yılında Kayseri’de doğmuş, ilk ve ortaöğretimini de Kayseri’de tamamlamıştır. Lisans, yüksek lisans ve doktorasını İstanbul Üniversitesi Tarih bölümünde yapmıştır. Türk-Rus ilişkileri üzerine araştırmalar yapmaktadır. Bunun Rusya Federasyonuna bağlı Tataristan’da Kazan Türk Dünyası Kültür Merkezi Müdürlüğünden dolayı Rusya tarihi ile fazlaca alakadar olmasından kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir. Yazar evli, iki çocuk babasıdır ve halen Ordu Üniversitesi’nde Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi görevini sürdürmektedir.

Kitaba kısaca bakılınca beş bölümden oluştuğu görülmektedir. İlk bölümde 1894’te kurulan İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü’nün kuruluşu ve Rusya’nın yabancı bir ülkede açtığı ilk ilmi kuruluş olması konu edilmiştir. Osmanlının Balkanlarda yaptığı küçük bir faaliyetin bile o bölgede daha öncesinde öyle bir şey yapılmadığı için çok ses getirmesi gibi bir algı oluşturmak istercesine, Ruslarda bu enstitünün öncesinde böyle bir kurum barındırmayan bir şehir olan İstanbul’da kurulmasına karar vermişlerdir. Bunu da “*Atina’da Batılı enstitülerin sonuncusu olmaktansa İstanbul’da ilk olmak*” düşüncesi ile tasdiklemişlerdir. Ayrıca Atina, Roma ve İstanbul seçeneklerinden İstanbul’un seçilmesinin sebeplerinden birinin hiç şüphesiz ki politik olduğu belirtilmiştir. Osmanlı hükümeti tarafından bakıldığında ise bu kurumu başlangıçta kabul etmek istemediği ve Ruslara bu sevdalarından vazgeçmelerini münasip bir dille söyledikleri görülmektedir. Fakat dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda Rusya ile siyasi bir krizin kesinlikle yaşanmamasına özen gösteriliyordu ve bundan mütevellit bu kuruluşa her ne kadar sıcak bakılmasa da göz yumulduğu anlaşılmaktadır.

Enstitü Bizans İmparatorluğu’nun tarihi, kültürü, sanat ve medeniyeti ile eserlerini incelemek amacıyla kurulmuştur. Rusların Bizans tarihiyle bu denli ilgilenmesi Bizans’ın ortadan kalkmasıyla kendilerini Doğu Hristiyanlığının temsilcisi ve Bizans’ın varisi olarak görmeye başlamasından kaynaklansa gerek. Genel olarak Bizans İmparatorluğu sahasına giren bölgeler araştırma alanlarını oluşturuyordu. Öncelikli alanları İstanbul başta olmak üzere Anadolu, Balkanlar, Filistin, Kudüs ve Suriye’ydi.

Eserin ilerleyen bölümlerinde enstitünün yapısından, faaliyetlerinden, burada yapılan bilimsel toplantılardan ve üyeler için verilen uygulamalı derslerden bahsedilmiştir. Rus araştırmacıların üzerinde durduğu konulardan birisinin de dini el yazma eserler olması

hasebiyle Kayseri'nin Sarımsaklı köyünde bir İncil bulunduğu duyulunca enstitü derhal bu eserin peşine düşmüştür. Eserin ele geçirilmesi Batılı rakipleri nazarında ve bittabi Hristiyan âleminde onlara itibar sağlıyordu. Sarımsaklı köylüleri bu yazma eser için en az 1000 lira talep ediyorlardı. İncil on bin rubleye satın alınarak Mayıs 1896'da Rusya'ya götürüldü ve Halk Kütüphanesi El Yazma Eserler bölümüne konuldu. Maddi değerine bakılmaksızın bu eserin alınıp Rusya'ya götürülmesi Rusların bu coğrafyada Hristiyanlığa verdiği önemi gözler önüne sermektedir.

Kitabın içeriğinde devam edildikçe yüzey araştırmaları için Rus konsoloslara gönderilen mektuplara ve bu doğrultuda yapılan keşif gezilerine değinildiği görülmektedir. Osmanlı geçmiş dönemlerden beri hudutlarında bulunan eski eserleri, harabeleri vs. belli bir izinle arkeologların ziyaret etmesine müsaade ediyor fakat buralarda bulunan objelerin toplanmasına katıyen izin vermiyor, tesadüfen buldukları eserler hakkında da Müze-i Hümâyun'u haberdar etmeleri gerektiğini bildiriyordu. Bu durum elbette Ruslar için de geçerliydi. Enstitü de Rus elçiliği bünyesinde faaliyet gösterdiğinden dolayı gerekli izinler Rus elçiliği tarafından alınıyordu. Kazı çalışmaları özel izne bağlıydı. Ayrıca bilimsel gezi ve incelemeler için verilen izinlerde de neleri yapabilecekleri ve nelere müsaade edilmediği net bir şekilde açıklanıyordu.

Bunların haricinde Karadeniz, Anadolu, Ortadoğu ve Balkanlarda, İstanbul ile Marmara çevresi ve adalarda da keşif seyahatleri yapmışlardı. Dördüncü bölümde “*Rus Arkeologların Kazı ve Bakım Çalışmaları*” adı altında Rusların bu doğrultuda keşif ve kazı çalışmaları için talepleri, Osmanlının bu konuya yaklaşımı ayrıntısı ile işlenmiştir. Ma'mafih Makedonya ve Bulgaristan'da kazı çalışmaları ve birçok camide inceleme çalışmaları yapıldığından bahsedilmiştir.

Balkan savaşlarının başlamasıyla Rus Arkeoloji Enstitüsünün faaliyetlerinde göz ardı edilemeyecek aksamlar meydana gelmiştir. Önceleri pek çok bölgelerde külfetsiz faaliyet gösteren enstitü artık dergisini dahi düzenli olarak çıkaramaz hale gelmişti. 16 Ekim 1914'e kadar Enstitü faaliyetlerini ağır aksak devam ettirdi fakat Osmanlı ile Rusya'nın karşı karşıya geldiği Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması sonu oldu. Rus elçi geri çağırılıp Osmanlı ile diplomatik ilişkiler kesilince de çalışanları İstanbul'u terk etmek zorunda kaldılar. Enstitü'nün kütüphanesine, müzesine ve tüm özel arşivine Osmanlı Müze-i Hümâyun idaresi tarafından el konuldu. Enstitü binasının ise daha sonraları Osmanlılar tarafından revir olarak kullanıldığı belirtilmiştir.

Trabzon ve Doğu illerinin Rus işgaline uğradığı dönemlerde Enstitünün kurulmasında büyük rol oynayan Upenski Trabzon'a gelerek müze koleksiyonunun ve kütüphanesinin geri alınması için teşebbüslerde bulunmuş fakat netice alamamıştır. Müze-i Hümayun'a aktarılan eserler savaş yıllarında Osmanlı tarafından titizlikle korunmuştur. Bunun üzerine Upenski yılmamış, savaşın sunduğu karışıklıktan da faydalanarak Trabzon ve civarında araştırma ve kazı çalışmaları yapmıştır. Fakat bu çalışmalar sadece ilmi yönden düşünülmemelidir. Zira Upenski bu bölgelerde Bizans mirasını ortaya çıkararak bu mirasa ortaklık iddia etme gayesindedir.

Enstitü'nün malları meselesinden artık Müze-i Hümayun da sıkılmıştı ki bunların bir an evvel kendi bünyesinden çıkarılmasını veyahut başka bir çözüm yolu bulunmasını istiyorlardı. Sonraları Trabzon'dan götürülen dini el yazmalar karşılığında Enstitü'den kalanları Ruslara vermeyi teklif ettiler. Toplamda 26.703 cilt eserden ve el yazma koleksiyonundan oluşan kütüphane Ruslara teslim edildi. Bu arşivin hemen hemen hepsi muhafaza edilmiş fakat bir kısmının halen kayıp olduğu anlaşılmaktadır.

Eserin muhteviyatına genel olarak bakıldığında olumsuz yönlerinden bahsetmek pek fazla mümkün olmamaktadır. Zira yazar, böylesine yoğun teorik bilgi içeren ve çoğu okuru cezbetmeyecek bir konuyu işlemesine rağmen son derece akıcı ve sade bir dil kullanmıştır. Eserin akıcılığı ve açıklayıcılığı özelliğini bir bütün haline getiren ve ikna ediciliğe bir destek niteliğinde karşımıza çıkan olumlu özelliklerden bir tanesi de görsel zenginliktir. Yazar eserinde sıklıkla bahsedilen tarihi eserlerin ve mekânların fotoğraflarına yer vermiştir. Bu da kitabı düz anlatımdan çıkarmıştır.

Bunların yanı sıra Ünal konuyu işlerken madalyonun tek yüzüne odaklanmamış, olayları hem Osmanlı hem de Rusya açısından ele almıştır. Bunun da günümüz yazarlarına bakıldığı zaman maalesef nadir karşılaşılan bir özellik olduğu görülmektedir. Olumlu olarak nitelendirilebilecek bir diğer unsur ise dipnotlara sıklıkla başvurulmuş olmasıdır. Bu da yazarın eserini yoğun bir çalışmanın ardından kaleme aldığını ortaya çıkarmaktadır. Eser sonunda detaylı bir de kaynakça bulunmaktadır. Tek sayfalık kaynakça ile yazılmış birçok kitaba nazaran bu eserde kaynakçanın yoğunluğu okura başvurulacak kaynak sayısını dipnotlarla beraber arttırmakta ve mukayese bakımından geniş bir çerçeve oluşturmaktadır.

Sonuç olarak eserdeki doğrular ufak tefek hataları götürmektedir. Eserin son kısmında yazar sonuç mahiyetinde bir yazı kaleme almıştır. Bu da kitap okunurken gözden kaçan noktaları okuyucunun gözleri önüne sermiştir. Esere genel olarak bakıldığı vakit yalnızca Rusya veya

Bizans ile ilgilenenlerin okuması gereken bir kitap değil, aynı zamanda Osmanlı tarihi ile de alakadar olanların mutlaka kütüphanelerinde bulundurup, okumaları gereken bir eser olduğu anlaşılmaktadır.